

HRVATSKO FILOZOFSKO DRUŠTVO

---

65. godišnji simpozij
Hrvatskog filozofskog društva

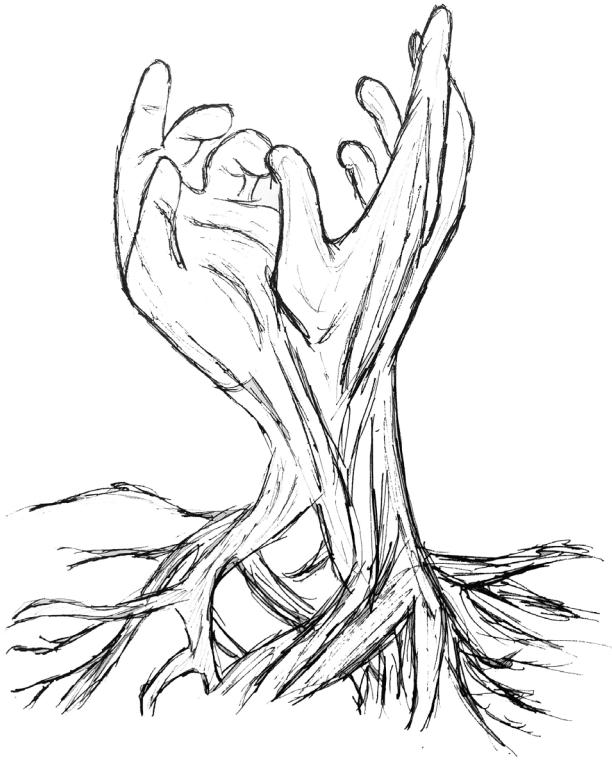
FILOZOFIJA I RELIGIJA
**Pristupi proučavanju religije na
interdisciplinarni način**

Zagreb, 28. – 30. studenoga 2024.

Sveučilišni centar za integrativnu bioetiku Sveučilišta u Zagrebu
(Ul. Ivana Lučića 1a)

Tea Jahić, *Ruke*, 2024.

Sadržaj

Organizatori simpozija	7
Uvodna riječ (Stjepan Radić)	13
Program simpozija	17
Sažeci izlaganja na simpoziju	29
Plenarna predavanja	31
Izlaganja u sesijama	33
Adresar sudionika i sudionica	83

ORGANIZATORI SIMPOZIJA

Organizator simpozija
FILOZOFIJA I RELIGIJA
Pristupi proučavanju religije na interdisciplinarni način

HRVATSKO FILOZOFSKO DRUŠTVO
<http://www.hrfd.hr>

Adresa:
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3
HR-10000 Zagreb

Telefon:
+385 (0)1 6111 808

Fax:
+385 (0)1 6117 012

e-mail:
hrfd@hrfd.hr

Simpozij je organiziran uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i mladih Republike Hrvatske
te uz potporu Sveučilišnog centra za integrativnu bioetiku Sveučilišta u Zagrebu

Organizacijski odbor simpozija
FILOZOFIJA I RELIGIJA
Pristupi proučavanju religije na interdisciplinarni način

Predsjednik:

prof. dr. sc. Stjepan Radić
(Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu,
Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku)

Tajništvo:

Tomislav Bunoza, mag. phil., *tajnik*
(Đakovo)

Mira Matijević, *poslovna tajnica*
(Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb)

Članovi:

prof. dr. sc. Ivo Džinić
(Fakultet hrvatskih studija, Sveučilište u Zagrebu)

prof. dr. sc. Nela Veronika Gašpar
(Katolički bogoslovni fakultet, Sveučilište u Zagrebu)

prof. dr. sc. Aleksandra Golubović
(Filozofski fakultet, Sveučilište u Rijeci)

izv. prof. dr. sc. Orhan Jašić
(Fakultet islamskih nauka, Univerzitet u Sarajevu)

prof. dr. sc. Hrvoje Jurić
(Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu)

prof. dr. sc. Nenad Malović
(Katolički bogoslovni fakultet, Sveučilište u Zagrebu)

dr. sc. Željko Pavić
(Zagreb)

izv. prof. dr. sc. Boško Pešić
(Filozofski fakultet, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku)

doc. dr. sc. Rusmir Šadić
(Filozofski fakultet, Univerzitet u Tuzli)

prof. dr. sc. Ivan Šarčević
(Franjevačka teologija, Sarajevo)

prof. dr. sc. Danijel Tolvajčić
(Katolički bogoslovni fakultet, Sveučilište u Zagrebu)

prof. dr. sc. Marko Trajković
(Pravni fakultet, Univerzitet u Nišu)

UVODNA RIJEČ

Religija kao način čovjekova duhovnog očitovanja te filozofija kao pokušaj racionalnog sagledavanja svijeta i života trajno su obilježje čovjeka kao bića koje u bitnome nadilazi stvarnost u kojoj se nalazi. Od samih početaka čovjekova simboličkog izražavanja odnos religije i filozofije obilježen je ambivalentnošću. S jedne je strane čovjek osjećao dužnost i obvezu razumskog propitivanja religije i njenih postavki, dok je s druge strane um, kao bitno transcendentna kategorija, opstojao u stanju trajnog sebe-nadilaženja, odupirući se svim apsolutizacijama fizikalnoga. Odnos je to, historijski gledano, koji je karakterizirala plodonosna napetost, ali i međusobno isključivanje. Počev tako od grčke (pedsokratičke) filozofije i njenih prvih mislioca, filozofija se postavljala naspram religije kao ona koja ima trajnu zadaću i legitimitet propitivanja njenih temeljnih postavki. Prve primjere, kritike grčke politeističke i antropomorfne religije, nalazimo kod antičkih pedsokratičkih prirodzanaca filozofâ, zatim Ksenofona i Demokrita, pri čemu se u tom procesu ujedno događa i za civilizaciju sudbonosno odvajanje filozofije od mita. Mit je, naime, kao temeljna naracija, tj. tumačenje svijeta, sada dobio alternativu u njegovu racionalnom sagledavanju, odnosno filozofiji. Proces je to, dakako, u kojemu se ne može povući oštra i precizna granica u smislu prestanka jednog, a početka drugog. Prožimajući je karakter, od međusobnog prihvaćanja i uvažavanja, do radikalnog isključivanja jednog od strane drugog, nastavio supostojati sve do suvremenog doba. Religija se, poznato je, razgranala u tri velika monoteistička sustava vjerovanja – židovstvo, kršćanstvo i islam, kao i u mnoštvo drugih istočnih prirodnih religija, dok su se iz filozofije, kao sveobuhvatnog racionalnog pristupa stvarnosti, počele razvijati sve druge danas poznate discipline sadržane u pojmovima prirodnih, društvenih i humanističkih znanosti. Filozofiju se, pak, u suvremenosti smješta u tipičnu humanističku *znanost*, pri čemu, heideggerijanski govoreći, ona nadilazi svaku znanost i, dakako, religiju.

Tako je, prije svake teologije, religija (već) bila objekt sustavnog proučavanja filozofije. Kako je rečeno, to se razmatranje religije najprije odvijalo na razini njene kritike, pri čemu, nakon Ksenofona, prednjače filozofi sofisti. Filozofijska interdisciplinarnost njihova odnosa spram religije kao fenomena ogleđa se u različitim aspektima usporedivim s današnjim pristupom. Sofisti, primjerice, pristupaju religiji s raznih pozicija među kojima je najistaknutija ona Protagorina. On utemeljuje apsolutnu nemogućnost spoznaje i time govora o onom transcendentnom, tj. bogovima, čime se ovaj filozof i promiseće u začetnika agnosticizma. Osim njega, kao primjer može poslužiti sofist Kritija koji, go-

voreći o religiji, odnosno (grčkim) bogovima ističe, da su oni izmišljeni kako bi se poštivali zakoni, iznoseći pri tome svojevrsnu društvenu kritiku religije. Na društvenoj je, pak, razini religija igrala važnu ulogu u antičkom grčkom društvu, do te mjere da je samom Sokratu, između ostalog, u optužbi stajalo da »kvari mladež i ne vjeruje u bogove u koje vjeruje država«. Sokratovo moralno držanje naspram dotičnih optužbi, odnosno njegov tzv. »završni govor«, koji donosi Platon u *Obrani Sokratovoj*, otkriva svu hipokriziju ondašnjeg društva, kojoj su, između ostalog, obilato doprinosili i oni koji su »branili« tu istu religiju. Tako, upravo na primjeru Sokrata, te obzirom na navedenu interdisciplinarnost, na površinu posebno izbija odnos religije i politike, odnosno načini na koji se politika ophodila prema religiji – od ekstremnog dodvoravanja do njena progona. Primjera i jednog i drugog u povijesti ne nedostaje.

Izazovi i mogućnosti pristupâ proučavanju religije nesagledivi su te se daju označiti upravo pojmom interdisciplinarnosti. Ponajprije je tu filozofija, kojoj je religija od početaka bila izazov te koja, kroz čitavu svoju povijest, sve do suvremenosti, kao objekt svojeg proučavanja na »uzvišeno« mjesto stavlja upravo kritičko sagledavanje i proučavanje religije. Suvremeni je, pak, filozofijski pristup religiji vidljiv, primjerice, u dvama temeljnim aspektima: kontinentalni, zapadno-europski, koji se posebno razvio s prosvjetiteljstvom te u godinama nakon njega na europskom kontinentu, tj. u zemljama poput Njemačke, Francuske i Engleske. Osim njega, tu je i tzv. analitički pristup koji se posebno razvio »buđenjem« analitičke filozofije u anglosaksonskom kulturnom krugu – posebice u Sjedinjenim Američkim Državama i Velikoj Britaniji, te koji, kao što i naziv sam govori, religiju i religiozna uvjerenja postavlja kao objekt analitičkog – jezičnog, spoznajnog, djelatnog proučavanja. Na ovaj se, pak, smjer, po prirodi stvari, veže pozitivistički pristup (štoviše, on mu stoji u pozadini), koji snažno ističe znanstveni i eksperimentalno dokazivi pristup svim prirodnim i društvenim fenomenima, pa tako i religiji. S tim u vezi, razvijali su se i suvremeni pristupi fenomenu religije svojstveni raznim znanstvenim disciplinama, od psihologije i psihoterapije do sociologije i politologije, da istaknemo tek neke. Svi ovi pristupi obrađuju razna, svakako međusobno prožeta, ali dijelom i suprotstavljena pitanja individualne i društvene religioznosti. Konačno, s obzirom na suvremenost u kojoj religija još uvijek igra određenu ulogu u svijetu, goruće je pitanje uloge religijâ u odnosu na fenomen nasilja, koji je za čovječanstvo još uvijek nerješiv. Kako, dakle, religije mogu pridonijeti stvaranju mira, odnosno sprječavanju nasilja i ratova koji se trenut-

no događaju diljem svijeta – jedno je od temeljnih pitanja za religiju, kao i za filozofiju i druge znanstvene discipline.

Cilj je simpozija, stoga, obraditi navedeno pitanje kompleksnosti religije s pozicije raznih znanstvenih disciplina, među kojima se, kako je spomenuto, filozofija ističe kao temeljna. Osim nje, dakako, pozornosti su vrijedni i mnogi drugi, dijelom spomenuti pristupi – psihologijski, sociologijski, politologijski, kulturologijski, povijesni, umjetnički, književni te, dakako, teološki kao onaj koji na osobit način dotiče »faktično iskustvo vjere« (Aurelije Augustin, Martin Heidegger).

Prof. dr. sc. Stjepan Radić

Predsjednik Organizacijskog odbora simpozija

Filozofija i religija: pristupi proučavanju religije na interdisciplinarni način

---

PROGRAM SIMPOZIJA

ČETVRTAK, 28. studenoga 2024.

9.00–9.30 *Otvaranje simpozija i pozdravne riječi*

9.30–10.15 *Plenarno predavanje*

- LINO VELJAK (Zagreb): Religija između integrizma i relativizma
- *Diskusija*

10.15–10.45 *Pauza*

10.45–12.00 *Religija – vjera – teologija*

Predsjedatelj: MIKOLAJ MARTINJAK

- MARINA KATINIĆ PLEIĆ (Zagreb): Od Hegelove ontoteologije do teoantropologije Fabricea Hadjadja
- ŽELJKO PAVIĆ (Zagreb): Vjera i religija: kredibilitet religije pred vjerom?
- MIROSLAV GALIĆ (Banja Luka): Quentin Meillassoux: sablasna dilema i došašće nepostojećeg boga
- MARKO VUČETIĆ (Zadar): Hermeneutika nade i intersubjektivne ne-događajnosti
- *Diskusija*

12.00–12.15 *Pauza*

12.15–13.30 *Religija – književnost – poezija*

Predsjedatelj: MIROSLAV GALIĆ

- MARTINA MATOSVIĆ PONGRAC (Zagreb): Metafore i personifikacije u »O qui perpetua«: hermeneutička rasprava o božanskom poretku
- IVAN MAJIĆ (Zagreb): Književnost u kontekstu vjere i kulture: analiza Franjinog pisma o ulozi književnosti u formaciji

- MIKOLAJ MARTINJAK (Zagreb): Gnosticizam: povijesne promjene razumijevanja i značenja sustava
- IVO DŽINIĆ (Zagreb), IVICA ŠOLA (Osijek): *Cultura animi philosophia est!* O filozofiji kao brizi za dušu
- *Diskusija*

13.30–15.00 *Popodnevna pauza*

15.00–16.15 *Filozofsko-antropološki pristupi religiji*

Predsjedatelj: TOMISLAV BUNOZA

- JOSIP GUĆ (Split): Uskršnje iskustvo u filozofiji Paula Freirea
- VALENTINO FINDRIK (Zagreb): Čovjek kao mikrokozmos u spisima Maksima Ispovjedaoca i kasnog Maxa Schelera
- ŽELJKO ŠARIĆ (Banja Luka): Snovi o besmrtnosti: religijska i transhumanistička eshatologija
- ANTUN PAVEŠKOVIĆ, ZORAN TURZA (Zagreb): Ljubavna mimeza i teološki koncept čovjeka kao »slike Božje«: putovanje od protosubjekta do subjekta
- *Diskusija*

16.15–16.30 *Pauza*

16.30–17.45 *Filozofsko-antropološki i egzistencijalistički pristupi religiji*

Predsjedatelj: ŽELJKO ŠARIĆ

- DAFNE VIDANEC (Zaprešić), PETAR MILJKOVIĆ (Varaždin): »Božja Riječ« u dobu umjetne inteligencije: od *logosa* do *eidosa*
- DAVID MARTIĆ (Zagreb): *Vjerski skok* ili čvrsto stajanje na zemlji
- LJUDEVIT FRAN JEŽIĆ (Zagreb): Lógos kao oruđe Božjeg stvaranja svijeta u nazorima na razmeđu era

- TOMISLAV BUNOZA (Đakovo): Misterij »vjere« kod Sørensa Kierkegaarda (u okvirima ranoegzistencijalističke misli)
- *Diskusija*

17.45–18.00 *Pauza*

18.00–19.15 *Povijesnofilozofsko i teološko diskutiranje religije (I)*

Predsjed: DAFNE VIDANEC

- SONJA TOMOVIĆ-ŠUNDIĆ (Podgorica): Kantova filozofija religije
- FRANJO MIJATOVIĆ (Rijeka): O odnosu filozofjske i biblijske teologije (Kant 6, 7–10)
- DARKO KOVAČIĆ (Zagreb): Marx nije bio ateist
- ERIK BREZOVEC, URŠULA ČULINOVIĆ (Zagreb): Od Boga do umjetne inteligencije – transhumanizam kao temeljno otuđenje
- *Diskusija*

PETAK, 29. studenoga 2024.

9.00–9.45 *Plenarno predavanje*

- JOSIP BERDICA (Osijek): Religiozni temperament »ranoga Rawlsa« kao kontekst njegove političke filozofije
- *Diskusija*

9.45–10.00 *Pauza*

10.00–11.30 *Povijesnofilozofsko i teološko diskutiranje religije (II)*

Predsjedat: ORHAN JAŠIĆ

- MINA PAVLOVIĆ (Beograd): Božansko ludilo i ekstaza: od Dionisa do hrišćanstva
- LUKA ŠIŠKO (Zagreb): Učenje o slobodi i oslobođenju u *Bhagavad-gīti* u tumačenju Śri Ramanuje
- IVAN PERKOV (Zagreb): Fra Andrija Kačić Miošić – svjetionik hrvatskoga prosvjetiteljstva
- MAJA HERMAN DUVEL (Zagreb): Odnos filozofije i religija prema Ramonu Llullu
- TOMISLAV ZELIĆ (Zadar): Religija u njemačkom pjesništvu hrvatskih časnika
- *Diskusija*

11.30–11.45 *Pauza*

11.45–13.00 *Povijesnofilozofsko i teološko diskutiranje religije (III)*

Predsjedat: MAJA HERMAN DUVEL

- HARIS VELADŽIĆ (Bihać): Religiološko-filozofska refleksija međureligijskog dijaloga u publikacijama Islamske zajednice u drugoj polovini XX stoljeća

- ORHAN JAŠIĆ, KENAN ČEMO (Sarajevo): Poimanje pojmovna Vjera (īmān) i religija (dīn) u teološko-filozofskom djelu *Džawhar at-Tawhīd* imāma Ibrāhīm al-Lāqqanīja
- BAJRAM DIZDAREVIĆ (Tuzi/Podgorica), DAVUD EFENDIĆ (Sarajevo): Percepcija Božije Objave i razuma u teološko-filozofskom diskursu Abu l-Jusra al-Bazdawīja
- ZVONKO MILIČIĆ (Visoko): Kontinuitet i posvećenost bosanskih franjevaca filozofskom djelu učitelja Dunska Škota: dva ogledna primjera – fra Vitomir Slugić i fra Mile Babić
- *Diskusija*

13.00–15.00 *Popodnevna pauza*

15.00–16.30 *Suvremeni analitički i znanstveni pristupi religiji*

Predsjedatelj: ZVONKO MILIČIĆ

- ALEKSANDRA GOLUBOVIĆ (Rijeka): Religija u konstantnoj reviziji – pogled iz suvremenog kuta
- SAŠA HORVAT (Rijeka): »Molite! Stanite! Molite! Stanite!« ili o problematici religioznih iskustava u neuroznanstvenim laboratorijima
- IVAN VRANJEŠ (Osijek): *Via Rogeriana* – suvremena gradnja puta do Boškovićeve prouke o Bogu
- DŽEVAD ZEČIĆ (Zenica): Znanost i religija – Werner Heisenberg i Abdus Salam
- LUKA JANEŠ (Zagreb): Susret filozofije, znanosti i religije u misli Teilharda de Chardina
- *Diskusija*

16.30–16.45 *Pauza*

16.45–17.45 *Etika, moral i religija (I)*

Predsjedat: SAŠA HORVAT

- MARIJANA KOLEDNJAK (Zagreb): Vjerska (ne)tolerancija: prevladavanje straha u dobu nesigurnosti
- HRVOJE JURIC (Zagreb): Integrativna bioetika i religija
- IVAN SMILJANIC (Zagreb): Religija kao temelj morala u filozofiji kulture Stjepana Zimmermanna
- *Diskusija*

17.45-18.00 *Pauza*

18.00–20.30 *Godišnja sjednica Skupštine Hrvatskog filozofskog društva*

20.30 *Cocktail*

SUBOTA, 30. studenoga 2024.

10.00–11.15 *Religija, politika, društvo (I)*

Predsjedat: DARKO KOVAČIĆ

- SLOBODAN SADŽAKOV (Sombor): Sekularizacija: njen značaj i opasnosti narušavanja
- SEAD ALIĆ (Zagreb): Filozofija i »židovsko pitanje«
- IVICA KELAM, DARIJA RUPČIĆ KELAM, IVAN VČEV (Osijek): Religijski korijeni ekološke krize: analiza kritike zapadnog kršćanstva u Lynna Whitea
- DAMIR HRŠAK (Sisak): Teologija oslobođenja kao preteča holističkog environmentalizma
- *Diskusija*

11.15–11.30 *Pauza*

11.30–12.45 *Religija, politika, društvo (II)*

Predsjedat: HRVOJE JURIĆ

- MIRKO VLK (Rijeka): Filozofsko-teološko propitkivanje odnosa religije i politike u postsekularnom dobu
- STJEPAN RADIĆ (Đakovo): »Nasilje i sveto«: o navedenom odnosu iz žrtvoslovne perspektive
- MAROJE VIŠIĆ (Zagreb): Neki religijski motivi u kritičkoj teoriji Herberta Marcusea
- NIKOLA TADIĆ (Sisak): Marksist i kršćanin ili pohvala toleranciji
- *Diskusija*

12.45–13.00 *Pauza*

13.00–14.15 *Religija, politika, društvo (III)*

Predsjed: STJEPAN RADIĆ

- MISLAV KUKOČ (Zagreb): Budućnost religije na prijelomu epoha
- DAN ĐAKOVIĆ (Zagreb): Religija – kultura – civilizacija – politika
- FILIP MARTIN SVIBOVEC (Zagreb): Filozofsko preispitivanje korijena religije
- MLADEN ŽIVKOVIĆ (Vis): Neki neprimjereni pristupi religiji
- *Diskusija*

14.15–14.30 *Završne riječi i zatvaranje simpozija*

SAŽECI IZLAGANJA
NA SIMPOZIJU

PLENARNA PREDAVANJA

Prof. dr. sc. Lino Veljak

*Internacionalna akademija nauka i umjetnosti u Bosni i Hercegovini /
Zagreb, Hrvatska*

Religija između integrizma i relativizma

Naše vrijeme, obilježeno određenim obnavljanjem religioznosti, u sve većoj mjeri objelodanjuje rascjep između integrističkog (ili fundamentalističkog) poimanja i prakticiranja religije i relativizmom obilježenih oblika *new age* religioznosti. Postavlja se pitanje karaktera tog rascjepa, u kojoj je mjeri on principijelan i neuklonjiv, a u kojoj je pak on mjeri izraz antitetičke solidarnosti prividno korjenito suprotstavljenih pozicija. Na sve se to nadovezuju i dogmatske (u osnovi i same fundamentalističke) forme naturalizma (s njegovim areligioznim i antireligioznim nabojima), koje su nedvojbeno kompatibilne s integrističkim formama religioznosti (upravo u ključu modela antitetičke solidarnosti). Koja bi bila uloga filozofije, kao i duhovnih i društvenih znanosti, u razjašnjavanju kompleksnih odnosa između naizgled nespojivih pozicija?

Prof. dr. sc. Josip Berdica

Pravni fakultet, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Hrvatska

Religiozni temperament »ranoga Rawlsa« kao kontekst njegove političke filozofije

Malo je poznata činjenica da religija i religijska uvjerenja stoje na počecima političke filozofije Johna B. Rawlsa. Riječ je o »ranome Rawlsu« obilježenom snažnim religijskim uvjerenjima koja su izvršila snažan utjecaj na njegovu (kasniju) misao i sveukupno djelo. Ta su uvjerenja našla svoje mjesto i u njegovom određenju cilja političke filozofije kako ga on vidi: obraniti razložnu (eng. *reasonable*) vjeru u okvirima pravedne ustavne demokracije. Rawls osobito ističe da se, ako razložno pravedno društvo ne može postojati, s pravom možemo pitati ima li uopće smisla živjeti na zemlji. Ova i slična razmišljanja, slažu se autori, izražavaju njegovu težnju za sveobuhvatnim pogledom na svijet, što je sastavni dio onoga što se podrazumijeva pod Rawlsovim religioznim temperamentom. U tom će smislu biti zanimljivo o Rawlsu razmišljati listajući njegove radove »A Brief Inquiry into the Meaning of Sin & Faith« i »On My Religion«, uz neizostavni posljednji intervju što ga je 1998. godine dao za časopis *Commonweal*.

IZLAGANJA U SESIJAMA

Prof. dr. sc. Sead Alić

Centar za filozofiju medija i mediološka istraživanja, Zagreb, Hrvatska

Filozofija i »židovsko pitanje«

Etničko čišćenje u Palestini ponovno je navelo filozofiju na promišljanje »židovskog pitanja«. Ubijanja iza kojih stoji rasna ideologija i aparthejd traže promišljanje o ispravnosti filozofijske kritike religije. Posebno je važno promisliti Marxov odgovor na ovo pitanje. U svjetlu novih ratova i prijetnji novim svjetskim ratom, filozofija je dužna ući dublje u religijsku problematiku. Kao nikada do sada, religije pokazuju svoju povezanost s ekonomskim, medijskim, geostrateškim i političkim interesima. Postavljen je novi okvir koji pruža mogućnost dubljeg promišljanja uloge religija u povijesti ljudskog roda.

Doc. dr. sc. Erik Brezovec

Fakultet hrvatskih studija, Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska

Uršula Čulinović

Fakultet hrvatskih studija, Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska (studentica)

Od Boga do umjetne inteligencije – transhumanizam kao temeljno otuđenje

Karl Marx religiji nije pridavao centralno mjesto u svojim djelima i knjigama. Ipak, ona je kao fenomen prisutna u tragovima različitih tekstova iz kojih možemo razlučiti načine na koje je on percipirao značaj religije za društveni svijet. Za njega, religija se može gledati kao osnovni tip otuđenja u kojemu stvaramo apstrakcije kojima pridajemo sposobnosti vlastite umnosti (koje kasnije štujemo kao izvanjske). Takav pristup danas se može preliti na procese antropomorfizacije i nad-antropomorfizacije umjetne inteligencije. I transcendentalne i tehničke sile u svojoj pozadini imaju transhumani ideal kojim se pojedinac otuđuje od vlastite kreacije. Shvaćanje da je čovjek mjerilo svih stvari, osnovna je ideja u procesima raščaravanja ovih transhumanističkih koncepata. Umjetna inteligencija se stoga, u razotuđujućem kontekstu, mora razmatrati kao produžetak, a ne kao mistična nova sila kojoj pridajemo vlastite snage čineći je nadčovjekom.

Tomislav Bunoza, univ. mag. phil.

Fakultet hrvatskih studija, Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska (doktorand)

Misterij »vjere« kod Sørenea Kierkegaarda (u okvirima ranoegzistencijalističke misli)

Søren Kierkegaard, kao otac egzistencijalizma, nudi upečatljiv odgovor na idealistički orijentiran filozofski *milieu* tadašnje kontinentalne Europe. Upečatljivost se, osim sadržajem, otkriva i u metodi: filozofsko-svjetonazorski formalizam koji osobu promatra u ulozi kotačića u stroju je odbijen – pojavljuje se misaona struja koja naglašava zaokret prema konkretnom, egzistirajućem pojedincu. Izrazi egzistencije pojedinca utoliko će odgovarati na pitanje »kako«, za razliku od »što«. Radikalan zaokret prema konkretnosti očitovat će se u načinu i obliku izražavanja vlastite individue. Tako se Kierkegaard ne libi konkretna uprizorenja egzistencije prikazivati pomoću raznih pseudonima, od kojih svaki na poseban način izlaže »vlastitu« misao, ne bi li se ostavio dojam da čitatelj komunicira s (konkretnom) individuom (ne odnoseći se više prema univerzalnom filozofskom sustavu). Pojedini izrazi konkretne egzistencije se stoga naziru unutar mogućnosti i interesa konkretnih pojedinaca. »Vjera« zauzima posebno mjesto u ranom egzistencijalizmu zato što je vjera kao takva specifično ljudski izraz, dakle, izraz konkretne individue, dok je istovremeno njezin objekt nedohvatljiv pojedincu u njegovoj konkretnosti. Kierkegaard vjeru vidi kao strast kojom pojedinac dolazi do samoga sebe, čineći tako kršćanstvo razumljeno na poseban način oblikom egzistiranja.

Barjam Dizdarević, univ. mag. theol.

Medresa »Mehmed Fatih«, Tuzi (Podgorica), Crna Gora

Davud Efendić, univ. mag. theol.

Fakultet islamskih nauka, Univerzitet u Sarajevu, Bosna i Hercegovina

Percepcija Božije Objave i razuma u teološko-filozofskom diskursu Abu l-Jusra al-Bazdawija

Pitanje odnosa Božije Objave pod vidom kur'anskoga teksta (*wahy*) i razuma (*'aql*) utječe na samo razumijevanje pojma religije (*din*), a u teološkom i filozofskom smislu jedno je od izuzetno prijepornih pitanja u ranom muslimanskom mišljenju. Nakon što sačinimo kraći uvid u pomenuto pojmovlje, ispitat ćemo poziciju transoksidjanskog muslimanskog teologa Abu l-Yusra al-Bazdawija (1030.–1100.), koji je živio u razdoblju u kojemu je vladala, uvjetno kazano, muslimanska patološkijska misao, što znači da je *'ilm al-kalam* (islamska teologija) bio jako upućen na *falsafu*, tj. srednjovjekovnu arapsko-muslimansku filozofiju koja se razvijala na helenističkim zasadima. Imajući to u vidu, posebnu pozornost ćemo pružiti načinu na koji al-Bazdawi razumijeva sami koncept Božije Objave i razuma, odnosno njihova suodnosa.

Prof. dr. sc. Ivo Džinić

Fakultet hrvatskih studija, Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska

Izv. prof. dr. sc. Ivica Šola

Akademija za umjetnost i kulturu, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Hrvatska

Cultura animi philosophia est!
O filozofiji kao brizi za dušu

Ciceronova poznata uzrečica o filozofiji kao instrumentu oplemenjivanja ljudske duše u ovom se predavanju koristi samo kao sredstvo ukaza na izvorno razumijevanje filozofije kao moralno-umnoga procesa i napretka. Riječ je o istinskoj ideji filozofije koja je uvelike upitna u moderno doba i koja ne samo da omogućuje nego i primorava na distinkciju između profesora filozofije i ljubitelja (tražitelja) mudrosti. Koliko je filozofija i duhovna praksa i koliko može odgovoriti na potrebe suvremenih duhovnih tražitelja – samo su neka od pitanja o kojima se želi promišljati u ovom predavanju. Ako u današnje doba nije prepoznata kao sredstvo kultiviranja duše te jednostavnoga i spokojnoga života koji teži za istinom, ali još više i za činjenjem dobra, u najmanju ruku upitan je njezin smisao.

Dr. sc. Dan Đaković

Fakultet filozofije i religijskih znanosti, Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska

Religija – kultura – civilizacija – politika

U ovom se izlaganju želi propitati idejna matrica po kojoj kultura proizlazi iz religije, a politika iz kulture. Ako pak prihvatimo distinkciju između civilizacije i kulture te prvim terminom označimo razvoj ili aspekt društvenog života koji je prije svega materijalan, mehanički i izvanjski, a drugim terminom razvoj ili aspekt koji je više duhovan, slobodan i unutarnji, onda treba reći, osobito iz kršćanske perspektive, da civilizacija zaslužuje to ime samo ako je istodobno i kultura, dakle istinski ljudski, a to znači razumski, moralni i duhovni razvoj. To onda posljedično vrijedi i za politiku koja želi biti dostojna svog imena, tj. biti briga za zajedničko dobro – što nužno uključuje i duhovnu i moralnu dimenziju – ne samo neke partikularne grupe, nego čitavoga čovječanstva. Dakle, s obzirom na to da cjeloviti ljudski razvoj nije samo materijalan, nego u bitnome i duhovan i moralan, teško je ne vidjeti da *religijski element* u njemu ima bitnu ulogu i da se ovdje radi o tzv. zakonu spojenih posuda koji je pogubno previdjeti.

Valentino Findrik, univ. mag. theol.

IKRA – Institut za kulturu mišljenja, Zagreb, Hrvatska

Čovjek kao mikrokozmos u spisima Maksima Ispovjedaoca i kasnog Maxa Schelera

Filozofiju kasnog Schelera, u čijem središtu stoji fenomenološki fundirana filozofska antropologija, obilježila su dva bitna konceptualna zaokreta: 1) ideja nemoći duha u kontrastu spram ranijeg kršćanski nadahnutog nauka o djelatnom duhu u čovjeku te 2) napuštanje teističke metafizike u korist svojevrsnog panenteizma. Ti pomaci doveli su u kasnim Schelerovim spisima do oštrog odbacivanja temeljnih ideja o čovjeku, svijetu i Bogu iz njegove kršćanske faze, kulminirajući u ideji čovjeka kao mikro-*kosmosa* i mikro-*theosa*. Međutim, novija istraživanja patrističkih autora, napose Maksima Ispovjedaoca, ukazuju na snažan paralelizam Schelerova kasnog nauka o čovjeku i patrističkog učenja o odnosu čovjeka, svijeta i Boga, posebno u pogledu Maksimova shvaćanja oboženja (grč. *theosis*), otvarajući prostor za mogućnost kršćanske interpretacije ne-više-kršćanske filozofske antropologije kasnog Schelera.

Miroslav Galić, univ. mag. phil.

Filozofski fakultet, Univerzitet u Banjoj Luci, Bosna i Hercegovina

Quentin Meillassoux: sablasna dilema i došašće nepostojećeg boga

U izlaganju bismo ispitali implikacije filozofskog projekta Quentina Meillassouxa koji postavlja radikalnu tezu spekulativne ontologije kao jedinog mogućeg pristupa mišljenju apsoluta koji je lišen kontingencije našeg odnosa sa svijetom. Njegov projekat može se sažeti u tri teze: 1) *spekulacija (pristup apsolutu) moguća je samo kao ne-metafizična*, 2) *uslov spekulativnosti je nereligioznost*, i 3) *pristup besmrtnosti i božanskom, kao mogućim uslovima imanencije, nastaju samo iz nereligioznosti*. Ovaj projekat bi trebao pokazati da bi »ostvarenje univerzalne pravde« i razrješenje »sablasne dileme« (kao napetosti između religijskog i ateističkog razumijevanja postojanja boga i njegove odgovornosti za zlo) bilo moguće kroz neizvjesno, ali nužnošću kontingencije moguće, nastupanje »četvrtog svijeta« u kojem nepostojeći bog postaje, u kom se iskupljuju sve nepravde prethodnih svjetova kroz pojavljivanje fizičkih zakona koji bi u sebi inkorporirali vaskrsenje mrtvih, besmrtnost za žive i radikalnu pravednost za sve – žive kao i mrtve.

Prof. dr. sc. Aleksandra Golubović

Filozofski fakultet, Sveučilište u Rijeci, Hrvatska

Religija u konstantnoj reviziji – pogled iz suvremenog kuta

U izlaganju ćemo napraviti kraći pregled tumačenja kršćanske religije kroz povijest, s posebnim naglaskom na suvremenu filozofiju religije (osobito razmatranja od strane značajnih analitičkih filozofa religije) kako bismo istaknuli neke od temeljnih uvida prema kojima je rasprava bila usmjerena; u određenom razdoblju na traženje znanstvenih dokaza za Boga, zatim na subjektivno viđenje temeljnih obilježja religije, kao i na pojavu u suvremeno doba – da se kršćanska religija iščitava kroz fokusiranost na život i vrijednosna obilježja religioznog pojedinca i zajednice. Kroz ta različita viđenja i tumačenja kršćanske religije uočit ćemo potrebu za njezinom stalnom revizijom kako bi bila *bliska* suvremenom čovjeku.

Dr. sc. Josip Guć

Filozofski fakultet, Sveučilište u Splitu, Hrvatska

Uskršnje iskustvo u filozofiji Paula Freirea

Brazilski filozof Paulo Freire jedna je od ključnih intelektualnih figura koja je utjecala na oblikovanje teologije oslobođenja. On je skloniji marksizmu od zastupnika ove teologije, tvrdeći da ga je kršćanstvo dovelo potlačenima (središnjoj temi njegove filozofije), među kojima je »upoznao Marxa«, nakon čega je »nastavljao sretati Krista na uglovima ulica«. Politička neutralnost za Freirea nije moguća. Naime, ona ne bi bila ništa drugo do pilatovsko pranje ruku, dakle, stajanje na stranu tlačitelja. Pri tome je važno na stranu potlačenoga stati radikalno, naime, radom na iskorjenjivanju krajnjih uzroka potlačivanja. Ono se svakako ne sprovodi lažnom velikodušnošću, koja pojedinim činovima milosrđa plaća održavanje sistema potlačivanja. Stoga je potrebno iskusiti vlastiti Uskrs, što za Freirea nije »komemorativna retorika«, nego povijesna praksa umiranja kao elitista da bi se uskrslo na strani potlačenih. Pored iznošenja navedenih promišljanja, u predavanju ću se osvrnuti i na tematiziranje vjere u Freireovim andragoškim kulturnim krugovima.

Maja Herman Duvel, univ. mag. phil.

Fakultet hrvatskih studija, Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska (doktorandica)

Odnos filozofije i religija prema Ramonu Llullu

Ramon Llull (1235. – 1315.), mislilac, teolog i pisac, promišljao je o važnim filozofskim i religijskim pitanjima svoga vremena i sredine. Na Pirenejskom poluotoku, nakon razdoblja neprekidnih ratova, težilo se toleranciji i suživotu kršćana, Židova i muslimana. U tom je kontekstu Llull ostavio primjer plodnog odnosa između filozofije i religija. Filozofija u odnosu na religije nudi dokaze, kritizira i samokritična je: nudi dokaze o Božjem postojanju i vrlinama oko kojih se religije mogu složiti i na kojima mogu graditi suživot; ima kritičku zadaću u dokazivanju koja je religija bolja na temelju bolje usklađenosti njenih članaka vjere s filozofskim zaključcima, čime se omogućuje slobodan razumski odabir; samokritična je zbog svoje nemogućnosti da kritizira istine vjere koje su u skladu s ljudskim umom, ali ga u isto vrijeme nadilaze. Llull je ukazao na važnost uravnoteženog odnosa između prihvaćanja univerzalnog ljudskog (filozofske racionalnosti) i ljubavi prema partikularnom (svojoj religiji) u očuvanju mira i slobode.

Izv. prof. dr. sc. Saša Horvat

Medicinski fakultet, Sveučilište u Rijeci, Hrvatska

**„Molite! Stanite! Molite! Stanite!“
ili o problematici religioznih iskustava
u neuroznanstvenim laboratorijima**

Predavanje ima za cilj ukazati na moguće razlikovanje autentičnih religioznih iskustava pojedinca u svakodnevnom životu i onih religioznih iskustava ostvarenih »na zahtjev« ispitivača u kontroliranim laboratorijskim uvjetima. Oslanjajući se na uvide o religioznom iskustvu fenomenologije, kognitivne znanosti religije i filozofije religije, kritički se analiziraju empirijske studije iz područja neuroznanosti religije. U konačnici se ističu prednosti i ograničenja neuroznanstvenih metoda u pokušaju zahvaćanja kompleksnosti religioznog iskustva.

Prof. dr. sc. Damir Hršak

Metaluški fakultet u Sisku, Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska

Teologija oslobođenja kao preteča holističkog environmentalizma

Holistički environmentalizam jest cjelovito sagledavanje materijalnog i duhovnog okoliša. Područje istraživanja holističkog environmentalizma nalazi se unutar integrativne bioetike. Holistički environmentalizam proučava mogućnosti i postavlja modele dobrohotnog suživota bića na Zemlji. Teologija oslobođenja, prema Gustavu Gutiérreru, razlučuje tri razine oslobođenja. Prva je oslobođenje od društvenog stanja potlačivosti i marginalizacije, druga razina je osobni preobražaj po kojem živimo s dubokom unutrašnjom slobodom i treća razina je oslobođenje od grijeha. Samo čovjek oslobođen pohlepe, straha i žudnje za moći nad drugim ljudima, životinjama i prirodom, može shvatiti i prihvatiti dobrohotni suživot. Suživot koji podrazumijeva i aktivni doprinos u borbi protiv klimatskih promjena, gladi i izrabljivanja, nasilja svake vrste. To je jedini put očuvanja planeta za buduće generacije.

Doc. dr. sc. Luka Janeš

Fakultet filozofije i religijskih znanosti, Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska

Susret filozofije, znanosti i religije u misli Teilharda de Chardina

U ovoj diseminaciji bit će naznačeni ključni koncepti i smjerokazi isusovca Pierrea Teilharda de Chardina, s fokusom na inherentno transdisciplinarnom biljevu njegove misli i djela. Dotična transdisciplinarnost očituje se većma u akademskoj mu naobrazbi, s naglaskom na činjenici da se radi o paleontologu i teologu, sa značajnim filozofskim i psihološkim usmjerenjem i pozadinom. Dodatni kolorit raspravi pruža činjenica da su »otac američke bioetike« Van Rensselaer Potter te nositelji Kennedyjeva instituta za etiku Sveučilišta Georgetown bili direktno inspirirani Teilhardovim likom i djelom – promatrajući ga kao poticajnu bioetičku paradigmu susreta raznovrsnih motrišta i disciplina. Nastojat će se adekvatno argumentirati tezu da se radi o jednom od predšasnika transdisciplinarne metodologije, daleko ispred i iznad svojeg vremena, čija originalna refleksija tek u suvremeno doba zadobiva plodno tlo za praktičnu implementaciju i primjenu.

Izv. prof. dr. Orhan Jašić

Dr. sc. Kenan Čemo

Fakultet islamskih nauka, Univerzitet u Sarajevu, Bosna i Hercegovina

**Poimanje pojmova Vjera (īmān) i religija (dīn)
u teloškom-filozofskom djelu *Džawhar at-Tawḥīd*
imāma Ibrāhīm al-Lāqqanīja**

U fokusu izlaganja jest refleksija nekoliko teološko-filozofskih pojmova iz djela *Džawhar at-Tawḥīd* (*Dragulj Božije Jednote*) egipatskog teologa, sufije i imama Ibrāhīm al-Lāqqanīja (u. 1631). Riječ je o *qasidi*, tj. religioznoj poemi nastaloj u šesnaestom stoljeću u Egiptu, te su unutar nje primarno sukusirani klasični muslimanski teološko-filozofski problemi. Navedeni teološki uradak u poeziji i danas predstavlja jedan od krucijalnih *creda* osobito u zemljama Sredozemlja koje pripadaju muslimanskom kulturnom arealu. U referatu akcent je posebno usmjeren na pojmove Vjere (*īmān*) i religije (*dīn*), inače posebno istaknute u navedenoj pobožnoj poemi, a koji unutar muslimanskog teološkog konteksta predstavljaju esencijalne segmente u poimanju muslimanskog *creda* (ar. *‘aqā’id*). Također se, posebno, ukazuje i na suodnos navedena dva pojma, tj. Vjere i religije, putem religiozno-duhovnog obrasca poznatog kao odgoj duša (ar. *tarbiyah an-nafs*), koji zapravo konvergira oba navedena pojma u religijskoj *scala perfectionis*.

Izv. prof. dr. sc. Ljudevit Fran Ježić

Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska

***Lógos* kao oruđe Božjega stvaranja svijeta u nazorima na razmeđi era**

Lógos je jedan od središnjih pojmova antičke filozofije na grčkome (Hērakleit, stoici, dijelom i srednji platonizam i novopythagorovci), ali i judeo-kršćanske misli na prijelazu era, bila ona gnostički obilježena ili ne. U izlaganju nastojim osvijetliti pretpostavke predodžbe po kojoj je Riječ (hebr. *dāḇār* ili *maʿāmār*, grč. λόγος ili ῥῆμα) oruđe (hebr. *kalī*) kojim (grč. δι' οὗ) Bog stvara svijet, kako u ranoj rabinskoj predodžbi (*Izreke otaca*, *Velika knjiga midraša na Knjigu postanka*), gdje je poistovjećena s Tômrom, tako i u ranokršćanskoj misli *Evandjelja po Ivanu* i *Poslanice Hebrejima*, gdje je poistovjećena s drugim bogom ili Božjim Sinom koji se je utjelovio u povijesnoj osobi. Pretpostavke su kreativno pa i spekulativno čitanje Svetoga pisma, osobito izvješća o stvaranju svijeta u *Knjizi postanka*, a u heleniziranim i gnosticiziranim krugovima povezano čitanje također izvješća o stvaranju svijeta u Platónovu *Timaiju*.

Prof. dr. sc. Hrvoje Jurić

Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska

Integrativna bioetika i religija

Obuhvatni koncept i projekt integrativne bioetike, od svojih početaka prije četvrt stoljeća, uvažava religioznost, religiju i religije kao bitne momente pluriperspektivističkog pristupa koji podrazumijeva sagledavanje, artikuliranje, diskutiranje i rješavanje bioetičkih problema iz različitih i raznorodnih perspektiva, kako znanstvenih, tako i ne-znanstvenih, odnosno kulturnih. Potvrdu opravdanosti »pripuštanja« religije u integrativna bioetička promišljanja i rasprave, kao i metodološke upute za dimenzioniranje uloge religije u odnosu na druge znanstvene i kulturne perspektive, može se pronaći kod niza mislitelja koje se smatra predšasnicima integrativne bioetike, kao što su Albert Schweitzer, Fritz Jahr, Hans Jonas i Arne Næss. Stoga ćemo u ovom izlaganju, nakon objašnjenja pojma pluriperspektivizma, u osnovnim crtama prikazati bioetičke koncepcije navedenih mislitelja i pritom tematizirati načine na koje su oni pomirili i komplementarnima učinili pristupe prirodnih znanosti, filozofije i religije.

Dr. sc. Marina Katinić Pleić

Glas koncila, Hrvatska

Od Hegelove ontoteologije do teoantropologije Fabricea Hadjadja

Teologija i filozofija na Zapadu opstoje u neprestanoj međuovisnosti, a njihov odnos poprima različite inačice. Hegel dijalektiku, između ostaloga, poima kao ontoteologiju – kao mišljenje svijeta prije njegova stvaranja. Poslije Hegela, konstatacija o smrti Boga, proboj ateizma i dominacija tehnoznanosti dovode do neduhovne situacije vremena koju suvremeni filozof Fabrice Hadjadj naziva *zastarjelošću čovjeka*. Prema Hadjadju, čovjek je kao psihofizičko biće postao paradoksnu suvišan u vlastitu svijetu te ga jedino Bog može rehabilitirati, što upućuje na novu potrebu filozofije i znanosti za teologijom.

Izv. prof. dr. sc. Ivica Kelam

Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti / Fakultet za dentalnu medicinu i zdravstvo, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Hrvatska

Doc. dr. sc. Darija Rupčić Kelam

Filozofski fakultet, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Hrvatska

Ivan Včev, univ. mag. educ. phil. et mag. philol. angl.

Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti / Fakultet za dentalnu medicinu i zdravstvo, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Hrvatska

Religijski korijeni ekološke krize

Analiza kritike zapadnog kršćanstva u Lynna Whitea

Lynn White u svom članku »Povijesni korijeni naše ekološke krize«, objavljenom 1967., rasvjetljuje duboku povezanost između religijskih uvjerenja i prakse te ekološke krize. White u članku tvrdi da zapadna kršćanska tradicija, sa svojim duboko antropocentričkim stavom prema okolišu, oblikuje način na koji čovječanstvo vidi i koristi prirodne resurse. U izlaganju ćemo analizirati Whiteovu kritiku kršćanske teologije i njezine uloge u poticanju ekološke devastacije kroz povijest, osobito u kontekstu znanstvene i tehnološke revolucije. Istražiti ćemo Whiteove sugestije za preispitivanje religijskih i filozofskih temelja novog i etičnijeg odnosa prema okolišu, a što uključuje i njegov prijedlog da se inspiracija traži u ekološkom učenju sv. Franje Asiškog. U izlaganju ćemo promišljati o Whiteovim tezama u kontekstu današnjih rasprava o religiji, filozofiji i ekološkoj etici u svjetlu sve izraženijih klimatskih promjena i duboke ekološke krize u kojoj se čovječanstvo nalazi.

Dr. sc. Marijana Kolednjak

Fakultet filozofije i religijskih znanosti, Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska

Vjerska (ne)tolerancija Prevladavanje straha u dobu nesigurnosti

Nekoć, ne tako davno, Amerikanci i Europljani ponosili su se svojim prosvijećenim stavovima vjerske tolerancije i razumijevanja. Poznato je da je povijest Zapada bila obilježena intenzivnim vjerskim neprijateljstvom i nasiljem, uključujući krvave epizode kao što su križarski i vjerski ratovi, obuhvaćajući i tiše nasilje kolonijalne vjerske dominacije Europljana u mnogim dijelovima svijeta, domaćeg antisemitizma i anti-katolicizma, a kulminiralo je užasima nacizma. Europa je donedavno voljela misliti da su ta mračna vremena prošlost. Vjersko nasilje bilo je negdje drugdje – u društvima koja su bila »primitivnija«, manje karakterizirana nasljeđem kršćanskih vrijednosti nego što su to bile moderne socijaldemokracije Europe. Okolnosti u kojima živimo zahtijevaju kritičko samoispitivanje dok pokušavamo otkriti korijene strahova i sumnji koje trenutno prožimaju sva zapadna društva. U ovom trenutku prijeko nam je potreban pristup nadahnut etičkom filozofijom.

Darko Kovačić, univ. mag. comm.

Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska (doktorand)

Marx nije bio ateist

Za Marxa, temelji materijalne egzistencije čovjeka nedohvatljivi su pukoj misaonoj promjeni te je zamjena »vjere u Boga« »nevjerom« daleko od istinske slobode. Općenito, emancipacija nije u poricanju egzistencije »nečega«, ona je u promjeni uvjeta u kojima se ono »nešto« uopće pojavljuje. Oslobođanje je proces razotkrivanja struktura dominacije, izrabljivanja i nejednakosti – stvarnih, konkretnih ekonomskih i političkih odnosa »sada i ovdje«. Otuđenje je kolijevka svake religioznosti i za Marxa je restitucija u prvom redu materijalni, a tek potom mentalni čin. Jedne je ideje moguće zamijeniti drugima, ali bez izravnog zahvata u materijalni svijet to ostaje samo psihološki proces. Za Marxa je odricanje egzistencije božanskom biću ne samo besmisleno nego i »patetično ironično«: netko može zaniijekati ovog ili onog boga, ali i dalje u nutrini sačuvati »religioznost« koja, u krajnjoj konzekvenci, ne čini ništa drugo doli skrivanja čovjekova otuđenja.

Prof. dr. sc. Mislav Kukoč

Zagreb, Hrvatska

Budućnost religije na prijelomu epoha

Međunarodni godišnji interdisciplinarni znanstveni skup *Future of Religion (Budućnost religije)* neprekidno se održava od 1977. godine u Interuniverzitetskom centru u Dubrovniku, uz vodstvo njegova utemeljitelja, američkog filozofa i religiologa Rudolfa Sieberta. Proteklo razdoblje raspravâ o budućnosti religije obilježile su epohalne povijesne mijene: slom komunizma, raspad Jugoslavije, ratna razaranja, oslobođenje i ustroj suverene hrvatske države te njezina integracija u Europsku uniju. Sva ta turbulentna zbivanja nisu pokolebala sudionike skupa, koji ni u najdramatičnijim momentima ratnih razaranja i opsade Grada nisu prekidali rad, niti napuštali Dubrovnik. Tijekom proteklih više od četrdeset godina, u radu skupa sudjelovala su neka od najvećih imena filozofije, teologije te ostalih humanističkih, društvenih i religijskih znanosti: Jürgen Habermas, Hans Küng, Johann Baptist Metz, Thomas Luckmann... Znanstveni rezultati istraživanja sa skupa objavljeni su u četiri knjige kod eminentnih svjetskih nakladnika, kao i u više znanstvenih monografija i uglednih međunarodnih časopisa.

Doc. dr. sc. Ivan Majić

Katolički bogoslovni fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska

Književnost u kontekstu vjere i kulture

Analiza Franjinog pisma o ulozi književnosti u formaciji

U radu će se analizirati recentno pismo pape Franje, objavljeno 17. srpnja 2024., u kojem govori o važnosti književnosti u formaciji (obrazovanju). Premda je prvotni plan bio da taj tekst bude namijenjen svećeničkim kandidatima, papa se obraća »svakom kršćaninu«, a zapravo i svakom čovjeku. Pismo sadrži 44 paragrafa i donosi papino shvaćanje važnosti književnosti u suvremenom kontekstu te otvara neka važna pitanja koja se tiču evangelizacije, religije i duhovnosti, ali i otvoreno govori o nekim opasnostima kojima je suvremeni čovjek izložen, a koja se upravo književnošću mogu učinkovito otkloniti. Citirajući svece, teologe, književnike i filozofe, i to najrazličitijih metodologija i svjetonazorskih opredjeljenja, papino pismo zadire u antropološke temelje čovjekovih temeljnih (duhovnih) potreba. Tako se ovo pismo nužno otvara interdisciplinarnoj recepciji različitih disciplina stavljajući (pomalo zaboravljenu) književnost u središte.

David Martić, univ. mag. phil.

Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska

Vjerski skok ili čvrsto stajanje na zemlji

Sve religije u središtu svojeg štovanja *nekoga* ili *nečega* kao *onog drugog* sadrže određene norme, pravila, smjernice i običaje kojih se valja držati u cilju postizanja ultimativnog produhovljenja ili »singulariteta«. Povlačenjem paralela među religijama mogu se ustvrditi određena postojanja identičnosti ili istosti koje je čovjek umnim djelovanjem propisao (ili, prema učenjima, koja su *dana* čovjeku od *onog drugog*) i stvorio kao set pravila (etička načela) ispravnog življenja u *ovozemaljskom svijetu* (koji je prolazan i ograničen) ne bi li čovjek dostigao blagostanje u *onostranom svijetu*. Pitanje koje se postavlja jest postoji li garancija za dostizanje takvog blagostanja i koji je to »univerzalni« aspekt, dotična točka svih religija. Izlaganjem bi se htjelo ispitati upravo moment »*leap of faith*« (koji se pripisuje Kierkegaardu) te subjektivne istine (Jaspers), u kontekstu egzistencije kao takve, te pitanje zašto živjeti po etičkim načelima koja su propisana od strane religije.

Doc. dr. sc. Mikołaj Martinjak

Fakultet filozofije i religijskih znanosti, Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska

Gnosticizam: povijesne promjene razumijevanja i značenja sustava

Gnosticizam, kao kompleksan religijsko-filozofski fenomen, prošao je kroz značajne promjene u znanstvenom poimanju od ranih crkvenih otaca do suvremenih istraživača. Početno shvaćen kao kršćanska hereza, gnosticizam je postupno prepoznat kao multifacetni pokret s dubokim filozofskim implikacijama i širim religijskim značajem. Rani crkveni oci poput Ireneja Lionskog i Hipolita Rimskog pružili su prve sustavne opise gnostičkih učenja, iako kroz prizmu polemike. Srednjovjekovno razdoblje donijelo je ograničeno direktno proučavanje, često povezujući gnostičke ideje s dualističkim herezama, dok je renesansa oživjela interes za ezoterijske tradicije. Devetnaesto stoljeće označilo je početak sustavnog akademskog proučavanja gnosticizma, s autorima poput Friedricha Wilhelma Josepha Schellinga, Ferdinanda Christiana Baura i Adolfa von Harnacka, koji su gnosticizmu pristupali na interdisciplinarni način. Ključna prekretnica došla je s otkrićem tekstova knjižnice Nag Hammadi 1945. godine, što je omogućilo direktan pristup izvornim gnostičkim spisima i potaknulo novo razdoblje istraživanja. Moderni autori poput Hansa Jonasa, Elaine Pagels i Michaela Allena Williamsa doprinijeli su sofisticiranim razumijevanju gnosticizma, preispitujući tradicionalne kategorizacije i naglašavajući njegovu kompleksnost i raznolikost. Suvremeni istraživači poput Karen L. King, April DeConick, Ismoa Dunderberga i Einara Thomassena dodatno su produbili razumijevanje gnosticizma, istražujući ga interdisciplinarno, pritom preispitujući sam njegov koncept. Filozofski gledano, gnosticizam nudi bogate uvide u metafiziku, epistemologiju, etiku i egzistencijalizam. Središnji koncept gnoze kao izravnog, iskustvenog

znanja o božanskom, predstavlja jedinstveni epistemološki pristup koji postavlja izazove tradicionalnim teorijama znanja odnosno spoznaje. Gnostički kozmološki mitovi, sa složenim hijerarhijama božanskih bića i konceptom materijalne stvarnosti kao nesavršene, nude alternativne metafizičke poglede na svijet. Etički sustavi gnosticizma, koji često ističu oslobođenje od materijalnog svijeta, pružaju zanimljiv kontrast tradicionalnim etičkim teorijama. Gnostičko naglašavanje ljudskog otuđenja i potrage za autentičnim jastvom anticipira mnoge suvremene teme, posebice informatičkih sustava koji su za mnoge apsolutna i konačna pobjeda gnosticizma nad čovječanstvom (duha nad tijelom). Suvremeno proučavanje gnosticizma nastavlja otkrivati njegovu relevantnost za aktualne filozofske, religijske i kulturne rasprave. Gnostičke ideje o prirodi stvarnosti, znanja i ljudskog postojanja rezoniraju s modernim preokupacijama o identitetu, autentičnosti i duhovnosti u sekulariziranom svijetu. Proučavanje gnosticizma ostaje dinamično i relevantno područje koje pruža vrijedne uvide u trajnu ljudsku potragu za znanjem, smislom i transcencijom.

Martina Matosović Pongrac, prof.

Srednja škola Dugo Selo, Hrvatska

Metafore i personifikacije u »O qui perpetua« Hermeneutička rasprava o božanskom poretku

Stihovi u Boetijevu djelu *Utjeha filozofije* posreduju između filozofskog promišljanja i emotivne introspekcije, istovremeno izražavajući ljudsku patnju i pružajući utjehu kroz promišljanje o božanskom poretku. Pjesma »O qui perpetua« (3, IX), koja se može promatrati kao molitva ili himna upućena Bogu, zauzima posebno mjesto u ovom okviru. Tema izlaganja je hermeneutička analiza te pjesme, s naglaskom na njenu simboličkom i teološkom značaju, osobito putem razmatranja metafora i personifikacija. Ovaj pristup omogućuje dublje tumačenje stihova koji prenose složene filozofske ideje unutar religijsko-ontološkog konteksta. Istodobno se ispituju povijesni, kulturni i filozofski utjecaji na Boetijevo djelo. Kroz simboliku i metafore Boetije ne samo da rasvjetljuje temeljne metafizičke pojmove nego i istražuje odnos racionalne analize i emotivnog religijskog iskustva. Pjesma »O qui perpetua« sažima Boetijevo viziju svijeta koji, iako naizgled kaotičan, u sebi nosi nevidljivi viši poredak.

Doc. dr. sc. Franjo Mijatović

Medicinski fakultet, Sveučilište u Rijeci, Hrvatska

O odnosu biblijske i filozofijske teologije (Kant 6, 7–10)

U svojim raspravama o religiji Kant je ukazao na nekoliko važnih podjela: teorijsko znanje naspram praktičke vjere, racionalno naspram religije kulta i moralno naspram crkvene vjere. Ovaj će rad poći od jednog drugog odnosa, koji je prisutan u *Predgovoru prvom izdanju* Kantova djela *Religija unutar granica pukoga uma*, tj. napetosti između biblijske i filozofijske teologije. Kant naglašava kako religija, da bi zadržala svoj autoritet, mora prihvatiti kritiku uključujući i cenzuru teologa. U tom kontekstu treba izdvojiti dvije vrste teologa: biblijske teologe, koji se bave duhovnim pitanjima, i učenjake koji »nadziru« znanstvenu dimenziju religije. Biblijski bi teolozi trebali imati ograničen utjecaj na znanost, pri čemu filozofijska teologija, koja koristi Bibliju, treba ostati unutar granica uma. Sukob između filozofijske i biblijske teologije Kant smatra neizbježnim, ističući kako bi teologija bez filozofije izgubila svoju racionalnu osnovu. Praktični prijedlozi koje Kant spominje u održavanju ravnoteže između vjere i uma trebali bi pripomoći interdisciplinarnosti biblijske i filozofijske teologije.

Dr. sc. Zvonko Miličić

*Franjevačka klasična gimnazija, Visoko / Franjevačka teologija,
Sarajevo, Bosna i Hercegovina*

Kontinuitet posvećenosti bosanskih franjevaca filozofskom djelu učitelja Dunska Škota

Dva ogledna primjera – fra Vitomir Slugić i fra Mile Babić

U predloženoj prilogu nastoje se tematizirati dva ogledna uzora filozofske posvećenosti bosanskih franjevaca djelu Ivana Dunska Škota: fra Vitomir Slugić i fra Mile Babić. Dok je fra Vitomir kroz raspravu s Heideggerovim habilitacijskim spisom *Die Kategorien- und Bedeutungslehre des Duns Scotus* ukazao na mnoštvo Heideggerovih propusta glede Škotovih izvornih spisa, Mile Babić u svojim brojnim autorskim i prevoditeljskim publikacijama izrijeком pokazuje svu važnost ne »kategorije«, već prije svega značajnost »življenja« slobode u odnosu na sve aristotelovsko-tomističke umišljaje o kauzalnoj metafizici i nužnosti, pred kojom prestaje svako slobodno mišljenje.

Dr. sc. Antun Pavešković

Izv. prof. dr. sc. Zoran Turza

Hrvatsko katoličko sveučilište, Zagreb, Hrvatska

**Ljubavna mimeza i teološki koncept
čovjeka kao »slike Božje«
Putovanje od proto-subjekta do subjekta**

Mimetički mehanizam ljudske prirode u svojim je djelima istraživao René Girard predlažući interpretaciju kulture i ljudske prirode u kontekstu oponašanja ne gesti i radnji kao što je to u životinjskom svijetu, nego oponašanja želja. Pritom je fokus njegovih istraživanja gotovo uvijek bio usmjeren na negativne posljedice mimetičkog mehanizma, iako je naznačio mogućnost interpretacije mimeze koja bi vodila prema pozitivnim posljedicama. Rebecca Adams je ovu mogućnost objasnila u kontekstu teorije ljubavne mimeze. Premda ovaj koncept na inovativan način uočava kako je objektivizacija subjekta od strane drugog subjekta (ili modela) vrlo značajan za mimetičku teoriju te time nudi sjajan okvir za razumijevanje pozitivnih učinaka mimeze, iz njezine teorijske impostacije proizlazi sljedeće pitanje: može li model koji se oponaša doista podnijeti sav teret želje ne za podjarmljivanjem subjekta, nego za njegovom subjektivnošću? U radu se predlaže proširenje Adamsine teorije iz perspektive teološkog koncepta »slike Božje«, gdje se entiteti unutar mimetičkog procesa prepoznaju kao subjekti u međusobnim odnosima, a u odnosu prema Bogu kao proto-subjekti.

Dr. sc. Željko Pavić

Zagreb, Hrvatska

Vjera i religija

Kredibilitet religije pred vjerom?

U prilogu se odnos vjere i religije tematizira na razini bespretpostavnosti vjere kao slobodne individualne odluke nasuprot religiji kao instituciji koja je tijekom povijesti često, i to s vrlo teškim posljedicama, zatirala tu slobodnu vjersku odluku, a time i slobodu samu. No, s druge strane, autor u ovom prilogu hoće pokazati da jamstvo trajnosti neke religije nije ona sama, već upravo vjera koja nosi i »trpi« religiju u svim njezinim, bilo naprednim ili represivnim načinima postupanja. Jačanje religije uvijek je išlo na štetu vjere, zbog čega religija i njezino Učiteljstvo moraju početi učiti slušati glas vjere, ne u smislu »poslušnosti«, nego na razini produktivnoga usvajanja, onkraj svih dekreta. To, rečeno s Drugim vatikanskim saborom, u konačnici znači izričito prvenstvo »Naroda Božjega« pred svakim oblikom crkvenosti.

Mina Pavlović

Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Srbija (studentica)

Božansko ludilo i ekstaza: od Dionisa do hrišćanstva

Sokrat u Platonovom *Fedru* navodi četiri vrste božanskog ludila, od kojih je treće, telestičko, povezano sa Dionisom. Kao htonsko božanstvo, Dionis simbolizuje povratak primordijalnom haosu, smrt i ponovno rađanje, a cilj rituala posvećenih njemu jeste destrukcija individualnosti i spajanje sa bogom putem ekstaze. Ekstaza kao stanje bivanja izvan sebe nije samo fizička, već i duhovna transformacija u kojoj se brišu granice između života i smrti, pojedinca i zajednice, kao i čoveka i božanstva. Ovakav vid oslobođenja prisutan je i u hrišćanskom pojmu mističnog jedinstva s Bogom, gde ekstatična predanost dovodi do gubljenja ega u božanskom. Stoga, naša namera biće da predstavimo paralele između dionizijske ekstaze i hrišćanskog mističnog iskustva i ukažemo na njihove zajedničke niti.

Doc. dr. sc. Ivan Perkov

Fakultet hrvatskih studija, Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska

Fra Andrija Kačić Miošić – svjetionik hrvatskoga prosvjetiteljstva

Svijetli lik franjevca, filozofa i narodnoga prosvjetitelja Andrije Kačića Miošića predstavlja se u ovome izlaganju uvažavajući sav njegov filozofsko-teološki, kulturni i društveni značaj. Andrija Kačić Miošić (Brist, 1704. – Zaostrog, 1760.) je »prvi veliki praktični prosvjetitelj u hrvatskom narodu; on mu daje sumu znanja o njegovoj prošlosti, daje mu osjetiti, poslije toliko stoljeća sumnje, čvrsto tlo pod nogama, jer mu ujedno daje i sumu njegovih osjećaja, naziranja, ideala, političkog i društvenog života« (Horvat, 1980.). Kačić je imao pritom »poslanje jednog odvažna i učena domoljuba – ukazati na istine svome pobri – prostom, narodnom čovjeku, težaku i čobanu« (Musa, 2006.). U izlaganju se predstavlja Kačićev bogati opus s posebnim naglaskom na kapitalno djelo hrvatske književnosti, prosvjetiteljski *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* (1756.). Radi se o djelu s najvećim brojem izdanja u hrvatskoj povijesti te o knjizi koja je opismenila Dalmaciju, a u narodu je poznata i kao *Pismarica*. U predavanju se posebno analizira isprepletenost Kačićeva filozofsko-teološkog obrazovanja i djelovanja, svećeničkoga i humanitarnog poslanja te književnog talenta povezanoga s rodoljubnim nabojem koji ga je motivirao na jezično i kulturno osvješćivanje suvremenika.

Prof. dr. sc. Stjepan Radić

Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Hrvatska

»Nasilje i sveto«: o navedenom odnosu iz žrtvoslovne perspektive

Dominirajući koncept društveno-humanističkih teorija, kao i opće mišljenje, promatra religije (poglavito monoteističke) kroz prizmu moći i nasilja. Primjere pronalazi u historijskoj danosti ratova i etničko-religijskih sukoba uzrokovanih upravo vjerskim motivima. Dogme proizašle iz navedenih religija tijekom povijesti dotičnu nasilnost, odnosno isključivost, prema ovom konceptu, samo još dodatno potenciraju. Time se otvara pitanje o ljudskoj nasilnosti uopće, pri čemu se ona, naoko promatrajući, na društvenoj razini, (često) obilato hrani upravo religijom. U konačnici te uzevši ih u njihovom nastanku, sve monoteističke religije počivaju na žrtvoslovnom procesu odnosno žrtvovanju, koje je po sebi, iako kanalizirano, ipak nasilje, a koje je tijekom povijesti preraslo u ritual odnosno obred. Tako je, primjerice, za Sigmunda Freuda početak onog »ljudskog«, tj. same kulture »krvav«. Zasniva se na ubojstvu oca, odnosno autoriteta, koji se prvotno demonizira, da bi se kasnije divinizirao. No je li odnos religije i nasilja jednoznačno jasan? Slijedom navedenog pitanja, izlaganje će se pozabaviti izvornim odnosnom religije i nasilja, pri čemu će se pokušati pokazati kako je ljudska nasilnost u sebi mnogo složenija, a s njom i stjecanje mira među ljudskim zajednicama odnosno društvima. On se, naime, nakon sukoba manje događa racionalno, a više žrtveno. Mimetička će teorija Renéa Girarda u toj argumentaciji biti od velike, pače presudne pomoći.

Prof. dr. sc. Slobodan Sadžakov

Pedagoški fakultet u Somboru, Univerzitet u Novom Sadu, Srbija

Sekularizacija: njen značaj i opasnosti narušavanja

U svom izlaganju osvrnuću se, najpre, na proces povesnog etabliranja principa sekularizacije, na suštinske postavke ovog fenomena i njegov civilizacijski značaj, te na reperkusije u pogledu konstitucije moderne društvenosti. Biće istaknut i značaj procesa sekularizacije za sfere morala i tolerancije, te različita iskustva evropskih država povodom pravne regulacije onoga što se odnosi na sekularizaciju. Poseban osvrt odnosiće se na situaciju u Srbiji, uz obrazlaganje teze da je na delu ozbiljno i višestrano narušavanje principa sekularizacije.

Ivan Smiljanić, univ. mag. phil. et mag. hist.

Državni arhiv u Zagrebu, Hrvatska

Religija kao temelj morala u filozofiji kulture Stjepana Zimmermanna

Nerijetko se filozofijsko i teologijsko stvarateljstvo Stjepana Zimmermanna (Virovitica, 24. prosinca 1884. – Zagreb, 13. travnja 1963.) stavlja na pijedestal hrvatske, pa čak i europske misli prve polovice 20. stoljeća, a takva prosudba vrijedi i za njegove uvide u području filozofije kulture. Naime, utemeljujuća postavka čitave misaone zgrade njegove filozofije kulture glasi da na dobrobit društva mogu raditi isključivo čudoredni građani kao moralni pojedinci, a njih se može odgojiti samo na istini shvaćenoj u metafizičkomu smislu, u krajnjoj liniji na istini religije kao opravdanju i životnoj snazi čudoređa naprosto. Stoga je sasvim razvidno i logički konzistentno da epistemologijska (noetička) postavka (spoznaja istine) utemeljena na metafizičkoj (pret)postavci egzistencije istine (da ona jest) i filozofijsko-religijskomu uvidu u esenciju istine (što, odnosno točnije tko ona jest) ima po takvomu etičkom pogledu osnovno životno značenje za pojedinca, pa samim time i za društvo i za nacionalnu zajednicu u cjelini. Upravo je zato religija kao apsolutni izraz individualnoga svjetonazora ujedno i normativni kriterij prosuđivanja kako povijesne zbilje, tako i pojedinačnih moralnih čina. Kršćanska religija, dvostruko shvaćena kao teoretsko-filozofska pozicija i kao čudoredno-objektivni kriterij prosudbe životne stvarnosti i društvene zbilje, nezaobilazni je instrument u stvaranju i održavanju kulturne slike svijeta i položaja čovjeka kao moralnoga subjekta u njemu.

Filip Martin Svibovec, univ. mag. phil. et mag. theol.

Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska (doktorand)

Filozofsko preispitivanje korijena religije

Religija, pojam koji se često koristi za označavanje sistema vjerovanja, izgubio je svoje dublje značenje, štoviše, izvorno značenje pojma »religija« zamutilo se u neprestanom izučavanju samih religijskih sistema. Unutar filozofije religije pojam religije objašnjava se iz latinske tradicije preko pojma *religio*, *religare* odnosno značajke složenice *re-e-ligere* – ponovno povezati. Ponovno povezivanje povezuje se s aspektima kulturnog štovanja božanstva, religije kao sistema u kojemu kult, vjerovanja i obredi određuju način na koji se prema božanstvu treba odnositi. Uzevši to u obzir, filozofski je dobronamjerno preispitati temelje religije, što pojam religije, a što samu osnovu religije kao sistema jer se religija i ono religiozno kao predmet u ljudskoj svijesti nalaze još iz vjeka prije doba grčko-rimskog. Ovaj rad zbog toga želi naglasiti manje poznate aspekte čovjekova odnosa prema božanskom i tako ukazati na prauzor »ponovna povezivanja« – odnos s Bogom.

Mr. sc. Željko Šarić

Filozofski fakultet, Univerzitet u Banjoj Luci, Bosna i Hercegovina

Snovi o besmrtnosti Religijska i transhumanistička eshatologija

Ovo izlaganje ispituje paralelne ambicije religijske eshatologije i transhumanizma u kontekstu ljudske težnje za besmrtnošću. Dok religijske tradicije koncipiraju besmrtnost kroz natprirodne ili transcendentne entitete, transhumanizam nudi perspektivu koja koristi tehnološka sredstva za prevazilaženje bioloških ograničenja. Analiziramo dublje filozofske pretpostavke oba pristupa, fokusirajući se na način na koji svaka tradicija odgovara na fundamentalna pitanja ljudske egzistencije i konačnosti. Istražujemo da li transhumanistička eshatologija predstavlja sekularizovani ekvivalent religijskim narativima o vječnom životu ili fundamentalno novi epistemološki i ontološki okvir koji otvara mogućnosti radikalnog produžetka ljudskog života. Kroz ovu analizu postavljamo pitanje da li su ove vizije tek različiti izrazi iste antropološke čežnje ili nepomirljivi pogledi na sudbinu čovjeka i budućnost njegove egzistencije.

Luka Šiško

Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska (student)

Učenje o slobodi i oslobođenju u *Bhagavad-gīti* u tumačenju Śri Ramanuje

Značajni filozofi takozvanog »Istoka« široj su akademskoj zajednici još i danas velika nepoznanica. Tako stoji i s Ramanujom (1017. – 1137.). Njegov filozofijski sustav Viśiṣṭādvaita Vedanta, tj. »kvalificirani ne-dualizam«, povijesno slovi za najutjecajniju ortodoksnu (*astika*) teističku školu Vedante na Indijskom potkontinentu. U ovom će se izlaganju prikazati Ramanujino tumačenje učenja o slobodi i oslobođenju prisutnoga u slavnom religijskom tekstu *Bhagavad-gīti*. Nadalje, odgovorit će se na pitanja poput: što je uzrok našoj neslobodi koju prati patnja, te koje su odlike onoga koji je, još za života, dosegao potpunu egzistencijalnu slobodu (*jivan-mukta*)? Odgovori na ova pitanja dat će nam i bolji uvid u bogati filozofijsko-religijski svijet Indijskog potkontinenta.

Mr. sc. Nikola Tadić

Sisak, Hrvatska

Marksist i kršćanin ili pohvala toleranciji

Autor će ponuditi niz pjesničko-filozofskih tekstova iz svojih knjiga u kojima su i njegove pjesme posvećene praksisovcima, hrvatskim filozofima koje su okupljali časopis *Praxis* i *Korčulanska ljetna škola*, ali i drugim značajnim ličnostima hrvatske kulture. Pritom će u središtu biti autorova pjesma koja je reminiscencija na dijalog filozofa Branka Bošnjaka i teologa Mije Škvorca, upriličen u Zagrebu 28. ožujka 1967., a kasnije zabilježen i u knjizi *Marksist i kršćanin* (Zagreb, 1969.).

Prof. dr. sc. Sonja Tomović-Šundić

Fakultet političkih nauka, Univerzitet Crne Gore, Podgorica, Crna Gora

Kantova filozofija religije

Kantovo shvatanje religije povezano je sa njegovim u prvom redu gno-seološkim i etičkim stanovištem, takođe shvatanjem uloge praktičnog uma, čime se razrešava njegov teorijski agnosticizam. Kant ukazuje na potrebu fundiranja kritičke svijesti o granicama umne spoznaje, nesaznajnom noumenalnom području, modusom shvatanja smisla slobode, besmrtnosti i etičke dužnosti kojima se posredno dokazuju temeljni postulati religije.

Haris Veladžić, univ. mag. theol.

Islamski pedagoški fakultet, Univerzitet u Bihaću, Bosna i Hercegovina

Religiološko-filozofska refleksija međureligijskog dijaloga u publikacijama Islamske zajednice u drugoj polovini XX stoljeća

U publikacijama Islamske zajednice tokom druge polovine XX stoljeća detektirali smo tekstove u kojima se razrađuje fenomen međureligijskog dijaloga. S obzirom na sadržaj, tekstove ove vrste možemo podijeliti u tri skupine: tekstovi koji prezentiraju muslimansku perspektivu dijaloga, koja uz eksplikaciju kur'anskih načela o dijalogu, podrazumijeva i njihovu interpretativnu razradu, odnosno dekonstrukciju predrasuda o neophodnoj izoliranosti muslimana spram drugih svjetopogleda. Druga grupa tekstova donosi izvješća s međureligijskih znanstvenih susreta na kojima, uslijed otvaranja jugoslavenskog društva učestvuju akademski djelatnici i uposlenici Islamske zajednice. U trećoj vrsti tekstova reflektirana je ideja dijaloga u bosanskohercegovačkom ambijentu, što se razumijeva kao nastojanje autora da ukažu na važnost uzajamnog poštovanja, kako bi se dodatno učvrstila kompaktnost i homogenost naroda koji su živjeli u bivšoj državi. Interpretacijom ovih sadržaja, u radu je načinjena religiološka-filozofska analiza dijaloga u publikacijama Islamske zajednice.

Dr. sc. Dafne Vidanec

Veleučilište Baltazar Zaprešić s pravom javnosti, Zaprešić, Hrvatska

Izv. prof. dr. sc. Petar Miljković

Odjel za multimediju, oblikovanje i primjenu, Sveučilište Sjever, Varaždin, Hrvatska

»Božja Riječ« u dobu umjetne inteligencije: od *logosa* do *eidosa*

U ishodišnoj točki ovog izlaganja leži zajednička ideja prezentiranja *inter-* i *transdisciplinarnih* uvida s obzirom na *Sitz und Leben* »stanja« religije u našem dobu. Tom, pak, našem dobu, poglavito od globalne pandemijske moralno-društvene i geopolitičke kaotičnosti izazvane bolešću COVID-19, prevalentna je nomenklatura, koja postoji u ljudskom rječniku zahvaljujući informatičkoj revoluciji, već nekoliko desetljeća. Ona je dobila na pregnantnosti, postala stanovitom spacijalno-temporalnom »etiketom« u drugom desetljeću 21. stoljeća. Autori žele istražiti, propitati i pokušati *do-reći* status religije u odnosu na pregnantnu ulogu Božje Riječi: *što* je ona čovjeku 21. stoljeća i *kako* je shvaćati – kroz prizmu visokotehnoloških, digitalnih sadržaja koji su obuhvatili i odnos današnjega čovjeka prema Njoj? Pristup koji autori slijede jest teološko-antropološki i povijesno-tehničko-tehnološki. Kontekst izlaganja prati metodu, pri čemu je teza vezana za pitanje: pod utjecajem tehnike u 21. stoljeću, je li »Riječ« (*logos*) ostala riječ ili je postala slikom (*eidos*), tako da o religiji u dobu umjetne inteligencije možemo govoriti kao o »Božjoj Slici«?

Doc. dr. sc. Maroje Višić

Libertas međunarodno sveučilište, Zagreb, Hrvatska

Neki religijski motivi u kritičkoj teoriji Herberta Marcusea

U kritičkoj teoriji Herberta Marcusea religija ima donekle periferno mjesto, iako se Marcuse mjestimice dotiče njezina potencijalno kritičkog potencijala za društvenu promjenu. Religiji Marcuse pristupa prvenstveno iz dva aspekta: 1) njezine funkcije u održavanju društvenog autoriteta i 2) njezine povezanosti s estetikom i utopijskom mišlju. Marcuse kritizira protestantizam, posebice njegov naglasak na unutar-njoj individualnoj slobodi, za koju tvrdi da potiče ravnodušnost prema vanjskim društvenim nepravdama i autoritetima. Ova usmjerenost prema unutra omogućuje ljudima da se pokoravaju svjetovnim autoritetima bez potrebe da dovode u pitanje strukture moći. U svojoj analizi estetike, Marcuse vidi otkupiteljsku moć umjetnosti, koja je paralelna s religijskim idejama transcendencije i nade. Iako ne naglašava religiju kao primarnu silu za društvene promjene, prepoznaje njezinu dvojakost – religija podržava dominaciju, ali također sadrži potencijal za oslobođenje kroz svoje utopijske vizije boljeg svijeta. Marcuse kritizira sekularizam zbog njegove usmjerenosti na individualnu duhovnost, tvrdeći da se taj fokus može uskladiti s kapitalističkim strukturama, pretvarajući religijske i duhovne prakse u komodificirane, depolitizirane aktivnosti. Međutim, također sugerira da bi vjerske zajednice mogle doprinijeti radikalnoj društvenoj transformaciji ako se odvoje od ovog poravnanja i razviju nove oblike solidarnosti i kritičkog angažmana sa društvenim strukturama. Stoga je namjera ovog izlaganja u osnovnim crtama predstaviti do sada manje poznate religijske motive u kritičkoj teoriji Herberta Marcusea.

Dr. sc. Mirko Vlk

Dominikanski samostan sv. Jeronima, Rijeka, Hrvatska

Filozofsko-teološko propitkivanje odnosa religije i politike u postsekularnom dobu

Kao formalizirani odnos s transcendentnim, religija je u predmoderni određivala ne samo doseg političkog autoriteta nego i »finalnu svrhu« društva u povijesti. Je li trend deprivatizacije religije znak krize sekularnog političkog poretka, novovjekovne težnje neovisno o teološkim predodžbama uokviriti entelehiološki smisao čovjekove egzistencije? Ili se radi o populističkoj strategiji obeskrepljenja liberalne političke ideje? Nameće se pitanje je li neizbježan pad u staru dinamiku politizacije religije i obrnuto? Rehabilitacija religije u javnom prostoru ne mora biti reakcionarna. Tražeći neki treći put, koji ne bi antagonističan prema prosvjetiteljskom nasljeđu, ali ni ostao ravnodušan pred »dijalektikom prosvjetiteljstva«, ovo bi izlaganje razmotrilo doprinose Johanna Baptistu Metza, Carla Schmitta, Patricka J. Deneena, Francisa Fukuyame i drugih o tome pitanju.

Ivan Vranješ, univ. mag. educ. phil. et mag. educ. philol. angl.

Pametnom dosta, Osijek, Hrvatska

***Via Rogeriana –* suvremena gradnja puta do Boškovićeve prouke o Bogu**

Svjetski, a naš – ovaj modificirani slogan nekadašnjeg novosadskog proizvođača piva može se primijeniti na mnoge javne ličnosti s ovih prostora, od estradnih umjetnika do sportaša. No, koje stoljeće ranije, bez ikakve pomoći interneta, televizije ili kakvog drugog medija, to je za rukom pošlo čuvenom dubrovačkom znanstveniku i humanistu Ruđeru Josipu Boškoviću. Pored mnogih postignuća najviše razine na polju fizike, kako u mehaničkom, tako i u kozmološkom okviru, Bošković je u svom složenom sustavu pronašao mjesto i za Boga. U ovom ću izlaganju, kroz nešto svježiju literaturu, prikazati mogući put kojim je Bošković krenuo ne samo da bi pomirio znanost i vjeru, već i da bi ustanovio njihovo međusobno nadopunjavanje kako bi se dobila zgotovljena istina.

Izv. prof. dr. sc. Marko Vučetić

Odjel za filozofiju, Sveučilište u Zadru, Hrvatska

Hermenutika nade i intersubjektivne ne-događajnosti

U izlaganju se Moltmannova teologija nade sagledava iz perspektive Baudrillardova poimanja odnosa između događajnog i virtualnog. Vjera bez nade dokida povijesni svijet, a Božji ulazak u svijet, koji se zbio u Isusu Kristu, pretvara u konačni metafizički čin obezvređivanja inkarnacije jer se tim događajem onemogućava budućnost svijeta. Nada, naprotiv, otvara sve mogućnosti, ona označava dolazak budućnosti i dolazak iz budućnosti – svijet ne može iz svoje prošlosti doći u Božju budućnost, nego Bog iz svoje budućnosti dolazi svijetu. Ne-događaj, prema Baudrillardu, odgovara kraju ili dovršetku povijesti nakon kojega je moguć samo fanatizam presuđivanja svemu onome što predstavlja budućnost. Vjera bez nade je konzervativna, fanatična, destruktivna i neprijateljska, ona se bori protiv razvoja. Vjera definirana pomoću nade sprječava da religijski fanatizam presudi samoj religiji i da je pretvori u ne-religiju. U izlaganju će se, na primjerima iz hrvatskog javnog života, analizirati događaji nade, budućnosti i dovršetka povijesti u fanatizmu intersubjektivne ne-događajnosti.

Prof. dr. sc. Dževad Zečić

*Internacionalna akademija nauka i umjetnosti u Bosni i Hercegovini /
Zenica, Bosna i Hercegovina*

Znanost i religija – Werner Heisenberg i Abdus Salam

Pitagorina je škola nastala iz orfičkog kulta koji se vratio na obožavanje Dioniza. »Tu se uspostavlja ona čudesna veza između religije i matematike«, kako to navodi Werner Heisenberg. Klasična fizika počivala je na pretpostavci da se svijet može opisati, a da se ne govori o Bogu ili nama samima. Upravo na tom mjestu je moderna kvantna teorija iz temelja promijenila takvo shvatanje. Razumijevanju prirode, odnosno same moderne znanosti, nužna je njezina veza i dijalog s filozofijom i religijom. Veliku temu Heisenbergove fizike čini jedinstvena teorija polja koja je dobila svoj završni izraz u jednadžbi materije ili formuli svijeta. Glavni sugovornik Wenera Heisenberga u filozofskom promišljanju je Platon i njegovo razjašnjenje materije u dijalogu *Timaj*. Abdus Salam, pakistanski fizičar, dobitnik je Nobelove nagrade 1979. godine i poznat je po svojem doprinosu u razumijevanju međusobnog djelovanja elementarnih čestica. Ostajući čvrsto oslonjen na vlastite duhovne temelje, on je uspio plodotvorno preuzimati moderne znanstvene spoznaje u svjetlu vlastitog intelektualnog naslijeđa, gdje se sufizam pokazuje jednim od oblika u kojem je moguća takva komunikacija.

Prof. dr. sc. Tomislav Zelić

Odjel za germanistiku, Sveučilište u Zadru, Hrvatska

Religija u njemačkom pjesništvu hrvatskih časnika

Istraživanja o njemačkom pjesništvu iz pera hrvatskih časnika u Austrijskom carstvu, poput kasnijeg bana Jelačića i njegovog ađutanta Petra Preradovića, nije još provedeno sustavno i iscrpno, a kamoli uloga religije u tomu. Časnici-pjesnici bili su višejezično odgajani i obrazovani. Živjeli su svakodnevno ono što se danas naziva »interkulturnošću«, odnosno »transkulturnošću«. Pritom je religija jedan od značajnih čimbenika u stvaranju osebnog pjesničkog svjetonazora. Postavlja se nekoliko povezanih pitanja s teologijskoga, filozofijskoga i filologijskoga stajališta: kakvu predodžbu i kakav pojam Boga, raja, grijeha i spasenja se stvara u tom pjesništvu? Radi li se kod tih prigodnica iz pera mladih gojenaca s časničkih akademija u Austriji zaista samo o »stilskim vježbama« ili je to pjesništvo umjetnički originalno i vjerski značajno? Na koji način i do koje mjere?

Mr. sc. Mladen Živković

Vis, Hrvatska

Neki neprimjereni pristupi religiji

Prosvjetiteljska kritika Crkve i kršćanstva osobito je radikalna u pseudofilozofskoj kritici Markiza de Sadea. Nalazimo ju kod Feuerbacha s pozicije antropologije, Marxa s pozicije ekonomije i političkog programa komunizma i Nietzscheova neopoganstva. Nasuprot njima podsjećamo povodom Kantove 300. obljetnice rođenja da on ukazuje na neprolaznu životnost Kristova moralnog nauka i kršćanstva kao jedine moralne religije. Hegel religiju sagledava kao oblik apsolutnog duha pored umjetnosti i filozofije. Svako promišljanje o religiji nakon Hegela, koje ne uvažava njegov misaoni domet, nužno vodi u nastavak pseudofilozofskog pristupa religiji. To se desilo u prirodoznanstvenoj kritici kršćanstva u vidu raznih scijentizama: fizikalizma, biologizma, psihologizma, antropologizma, koja nužno pada ispod razine mišljenja o religiji Kanta i Hegela jer ignorira ove mislioce. U XX. stoljeću iz scijentizma izlučene totalitarne ideologije, osobito komunizam, žele uništiti kršćanstvo. Zadnji obračun najavljuje u XXI. stoljeću ideologija posthumanizma, kada scijentizam i iz njega izvedeni tehnicizam žele sebe ustoličiti na tron apsoluta s kojeg su zbačene religija, filozofija i umjetnost.

ADRESAR SUDIONIKA I SUDIONICA

Sead Alić

Centar za filozofiju medija i
mediološka istraživanja
Petrovogorska 16a
HR–10000 Zagreb
Hrvatska
e-mail: sealic@unin.hr

Josip Berdica

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Pravni fakultet
Stjepana Radića 13
HR–31000 Osijek
Hrvatska
e-mail: jberdica@pravos.hr

Erik Brezovec

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet hrvatskih studija
Borongajska cesta 83D
HR–10000 Zagreb
Hrvatska
e-mail: ebrezovec@fhs.hr

Tomislav Bunoza

Andrije Hebranga 3
HR–31400 Đakovo
Hrvatska
e-mail: tbunoza.phil@gmail.com

Kenan Čemo

Huremuša 5
BA–71000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina
e-mail: kenan_cemo@yahoo.com

Uršula Čulinović

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet hrvatskih studija
Borongajska cesta 83D
HR–10000 Zagreb
Hrvatska
e-mail: uculinovi@fhs.hr

Bajram Dizdarević

Medresa »Mehmed Fatih«
Donji Milješ
ME–81206 Tuzi (Podgorica)
Crna Gora
e-mail: dizdarevic_b@outlook.com

Ivo Džinić

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet hrvatskih studija
Borongajska cesta 83D
HR–10000 Zagreb
Hrvatska
e-mail: idzinic@fhs.unizg.hr

Dan Đaković

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet filozofije i religijskih znanosti
Jordanovac 110
HR–10000 Zagreb
Hrvatska
e-mail: dan.djakovic@ffrz.unizg.hr

Davud Efendić

Univerzitet u Sarajevu
Fakultet islamskih nauka
Ćemerlina 54
BA–71000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina
e-mail: davud.ef@gmail.com

Valentino Findrik

Vlaška ulica 113
HR–10000 Zagreb
Hrvatska
e-mail: valentino@institut-ikra.hr

Miroslav Galić

Univerzitet u Banjoj Luci
Filozofski fakultet
Katedra za filozofiju
Bulevar vojvode Petra Bojovića 1a
BA–78000 Banja Luka
Bosna i Hercegovina
e-mail: miroslav.galic@ff.unibl.org

Aleksandra Golubović

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za filozofiju
Sveučilišna avenija 4
HR–51000 Rijeka
Hrvatska
e-mail:
aleksandra.golubovic@ffri.uniri.hr

Josip Guć

Sveučilište u Splitu
Filozofski fakultet
Poljička cesta 35
HR–21000 Split
e-mail: jguc@ffst.hr

Maja Herman Duvel

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet hrvatskih studija
Borongajska cesta 83D
HR–10000 Zagreb
Hrvatska
e-mail: maja.herman3@gmail.com

Saša Horvat

Sveučilište u Rijeci
Medicinski fakultet
Katedra za društvene i humanističke
znanosti u medicini
Braće Branchetta 20
HR–51000 Rijeka
Hrvatska
e-mail: sasa.horvat@medri.uniri.hr

Damir Hršak

Sveučilište u Zagrebu
Metalurški fakultet u Sisku
Aleja narodnih heroja 3
HR–44000 Sisak
Hrvatska
e-mail: hrsakd@simet.hr

Luka Janeš

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet filozofije i religijskih znanosti
Jordanovac 110
HR–10000 Zagreb
Hrvatska
e-mail: luka.janes@ffrz.unizg.hr

Orhan Jašić

Univerzitet u Sarajevu
Fakultet islamskih nauka
Ćemerlina 54
BA–71000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina
e-mail: orhan.jasic@fn.unsa.ba

Ljudevit Fran Ježić

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za filozofiju
Ivana Lučića 3
HR–10000 Zagreb
Hrvatska
e-mail: ljfjezic@gmail.com

Hrvoje Jurić

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za filozofiju
Ivana Lučića 3
HR–10000 Zagreb
Hrvatska
e-mail: hjuric@ffzg.unizg.hr

Marina Katinić Pleić

Glas Koncila
Kaptol 8
HR–10000 Zagreb
Hrvatska
e-mail: marina_katinic@yahoo.com

Ivica Kelam

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti
Cara Hadrijana 10
HR–31000 Osijek
Hrvatska
e-mail: kelamivica@gmail.com

Marijana Kolednjak

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet filozofije i religijskih znanosti
Jordanovac 110
HR–10000 Zagreb
Hrvatska
e-mail:
marijana.kolednjak@ffrz.unizg.hr

Darko Kovačić

Čakovečka 1A
HR–10000 Zagreb
Hrvatska
e-mail:
darko.kovacic1969@gmail.com

Mislav Kukoč

Vrankovečka ulica 7
HR–10000 Zagreb
Hrvatska
e-mail: mislav.kukoc1@gmail.com

Ivan Majić

Sveučilište u Zagrebu
Katolički bogoslovni fakultet
Vlaška ulica 38
HR–10000 Zagreb
Hrvatska
e-mail: ivan.majic@kbf.unizg.hr

David Martić

Cvjetna 1
HR–10432 Bregana
Hrvatska
e-mail: davidmartic93@gmail.com

Mikolaj Martinjak

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet filozofije i religijskih znanosti
Jordanovac 110
HR–10000 Zagreb
Hrvatska
e-mail:
mikolaj.martinjak@ffrz.unizg.hr

Martina Matosović Pongrac

II. Ferenščica 11
HR–10000 Zagreb
Hrvatska
e-mail:
martina.matosovic-pong rac@skole.hr

Franjo Mijatović

Sveučilište u Rijeci
Medicinski fakultet
Katedra za društvene i humanističke
znanosti u medicini
Braće Branchetta 20
HR–51000 Rijeka
Hrvatska
e-mail: franjo.mijatovic@medri.uniri.hr

Zvonko Miličić

Franjevačka klasična gimnazija Visoko
Bosne Srebrene 4
BA–71300 Visoko
Bosna i Hercegovina
e-mail: zvonemilicic@hotmail.com

Petar Miljković

Sveučilište Sjever
Odjel za multimediju, oblikovanje i
primjenu
104. brigade 1
HR–42000 Varaždin
Hrvatska
e-mail: petar.miljkovic@unin.hr

Antun Pavešković

Hrvatsko katoličko sveučilište
Ilica 244
HR–10000 Zagreb
Hrvatska
e-mail: apavesk@gmail.com

Željko Pavić

Ivane Brlić-Mažuranić 26
HR-10000 Zagreb
Hrvatska
e-mail: zeljko.pavic@lzmk.hr

Mina Pavlović

Matrice srpske 38
RS–11000 Beograd
Srbija
e-mail:
minapavlovic.phil@gmail.com

Ivan Perkov

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet hrvatskih studija
Borongajska cesta 83D
HR–10000 Zagreb
Hrvatska
e-mail: iperkov@fhs.hr

Stjepan Radić

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu
Petra Preradovića 17
HR–31400 Đakovo
Hrvatska
e-mail: stjepan.radic987@gmail.com

Darija Rupčić Kelam

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet
Lorenza Jägera 9
HR–31000 Osijek
Hrvatska
e-mail: darijarupcic@gmail.com

Slobodan Sadžakov

Univerzitet u Novom Sadu
Pedagoški fakultet u Somboru
Podgorička 4
RS–25000 Sombor
Srbija
e-mail:
slobodansadzakov@yahoo.com

Ivan Smiljanić

Državni arhiv u Zagrebu
Opatička 29
HR-10000 Zagreb
Hrvatska
e-mail: ivan.smiljanic@daz.hr

Filip Martin Sviborec

Mali Sruki 64
HR-10040 Zagreb
Hrvatska
e-mail: fmsviby@gmail.com

Željko Šarić

Drage Malića 7/30
BA-78000 Banja Luka
Bosna i Hercegovina
e-mail: zeljko.saric@ff.unibl.org

Luka Šiško

Keleminka 2
HR-10040 Zagreb
Hrvatska
e-mail: lukasisko11@gmail.com

Ivica Šola

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Akademija za umjetnost i kulturu
Kralja Petra Svačića 1/F
HR-31000 Osijek
Hrvatska
e-mail: ivica.solal@inet.hr

Sonja Tomović-Šundić

Univerzitet Crne Gore
Fakultet političkih nauka
Ul. 13. jula br. 2
ME-81000 Podgorica
Crna Gora
e-mail: stomovic@t-com.me

Zoran Turza

Hrvatsko katoličko sveučilište
Ilica 244
HR-10000 Zagreb
Hrvatska
e-mail: zoran.turza@unicath.hr

Ivan Včev

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti
Cara Hadrijana 10
HR-31000 Osijek
Hrvatska
e-mail: ivan.vcev@yahoo.com

Haris Veladžić

Univerzitet u Bihaću
Islamski pedagoški fakultet
Žegarska aleja bb
BA-77000 Bihać
Bosna i Hercegovina
e-mail: haris.veladzic@ipf.unbi.ba

Lino Veljak

Zagorska 22
HR-10000 Zagreb
Hrvatska
e-mail: lveljak@ffzg.hr

Dafne Vidanec

Veleučilište Baltazar Zaprešić
s pravom javnosti
Vladimira Novaka 23
HR-10290 Zaprešić
Hrvatska
e-mail: dvidanec@bak.hr

Maroje Višić

Libertas međunarodno sveučilište Zagreb
Trg Johna F. Kennedyja 6b
HR–10000 Zagreb
Hrvatska
e-mail: mvisic@libertas.hr

Mirko Vlk

Dominikanski samostan sv. Jeronima
Trg Riječke rezolucije 1-2
HR–51000 Rijeka
Hrvatska
e-mail: mirko.vlk.op@gmail.com

Ivan Vranješ

Žumberačka ulica 41
HR–31000 Osijek
Hrvatska
e-mail: info@pametnomdosta.hr

Marko Vučetić

Sveučilište u Zadru
Odjel za filozofiju
Obala kralja Petra Krešimira IV. br. 2
HR–23000 Zadar
Hrvatska
e-mail: mvucetic@unizd.hr

Nikola Tadić

Zibelska 15
HR–44000 Sisak
Hrvatska
e-mail: blazenkabt@gmail.com

Dževad Zečić

Bulevar Kulina bana 28D/4
BA–72000 Zenica
Bosna i Hercegovina
e-mail: dzevad.zecic@unze.ba

Tomislav Zelić

Sveučilište u Zadru
Odjel za germanistiku
Obala kralja Petra Krešimira IV. br. 2
HR–23000 Zadar
Hrvatska
e-mail: tzelic@unizd.hr

Mladen Živković

Galija 1
HR–21480 Vis
Hrvatska
e-mail: mlazivko@inet.hr

IZDAVAČ

Hrvatsko filozofsko društvo

ZA IZDAVAČA

Ivo Džinić

UREDNICI

Stjepan Radić, Tomislav Bunoza, Mira Matijević

KOREKTURA

Mira Matijević, Hrvoje Jurić

ILUSTRACIJA NA KORICAMA

Tea Jahić, *Ruke*, 2024.

PRIJELOM TEKSTA I TISAK

GRAFOMARK, Zagreb

NAKLADA

200

CIP zapis je dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001248315.

ISBN 978-953-164-232-3